

MEMORABILIE

MEMORABILIE

Spomienky a návraty

IVAN KAMENEC

Redakcia Česko-slovenskej historickej ročenky ma požiadala, aby som napísal niekoľko reflexií na svoje dvadsaťtriročné pôsobenie v bilaterálnej komisii slovenských a českých historikov. Ponuka mi nechtiac pripomenula môj pokročilý vek, lebo ako poznamenal Milan Lasica, „spomienky sú príznakom staroby“. V tom čase sa od nie ešte celkom senilných seniorov občas očakávajú memoárové vyjadrenia, pokiaľ možno bez mentorstva. Pokúsim sa o to, lebo ponuka ma primäla k opätovnému prezretiu si nejakých dostupných materiálov (napríklad viacerých zväzkov tejto ročenky), čím som nevdojak aj trochu „omladol“. V tejto súvislosti mi na um prichádzajú slová Alexandra Matušku, ktorý na margo memoárových textov napísal, s pre neho typickým sarkastickým nadhľadom: „Kto povie o sebe celú pravdu, aj keby chcel? A keď veľmi chce, už nehovorí pravdu. Každý povie nejakú, celú nikto. Celá sa však dá uhádnuť z tej povedanej.“ Asi to platí aj pri mojom spomienkovom pokuse, v rámci ktorého sa mi pred očami vynárajú predovšetkým pohodové zážitky a skúsenosti z mojej činnosti v komisii. Pravdaže, nechcem, neviem a na tomto mieste vlastne ani nemôžem čo len stručne opísať doterajšiu mnohostrannú činnosť Slovensko-českej/Česko-slovenskej komisie historikov. Pevne však verím, že táto téma si raz nájde svojho kvalifikovaného autora, ktorý sa jej bude patrične venovať. Komisia si to zaslúži, lebo sa svojou prácou trvalo zapísala do dejín českého a slovenského dejepiectva za ostatných takmer tridsať rokov.

Moje stručné spomienkové poznámky a postrehy nemajú presne vymedzenú vnútornú tematickú ani chronologickú štruktúru. Zahrnujú obdobie od roku 1994 do roku 2017, kedy sa skončilo moje členstvo v komisii, hoci jej činnosť ďalej pozorne sledujem a teším sa z jej úspechov. Uvedomujem si, že moje spo-

mínanie je dosť neusporiadané, torzovité. Objavujú sa v ňom viac-menej náhodne vybrané subjektívne názory na udalosti a činnosť komisie, na jej členov i mnohých jej obetavých spolupracovníkov vo svetle, v akom som ich osobne zažíval a vnímal. Činnosť v komisii totiž považujem za jednu z najplodnejších a zároveň najpríjemnejších stránok svojho profesionálneho života, na ktorú som až neskromne pyšný. Na prácu a stretávanie v komisii som sa vždy úprimne tešil, nebral som ju ako nepohodlnú či zaťažujúcu povinnosť. Pracovné rokovania s jej členmi boli nielen plodné, efektívne, ale mali neformálny, žičlivý charakter a priebeh. To im dávalo zvláštne, navzájom dobroprajné črty. Prirodzene, nemali sme na všetky prerokúvané otázky rovnaké názory, ale vedeli sme si ich vydiskutovať v kolegiálnom a tolerantnom duchu. Keď sa „zaiskrilo“, vedeli sme naše polemické diskusie odľahčiť, lebo sme mali spoločné ciele. Nepamätám si, že by sa v komisii prejavili nejaké známky paternalizmu, bolestínskej urazenosti alebo ukrivdenia. Úspešne sme sa vyhli mentorovaniu, rekrimovaniu alebo legendarizovaniu a vyvolávaniu sentimentálnych emócií, čo neraz sprevádza prácu historikov v susediacich štátoch. Naopak, smerom k verejnosti sme s takýmito javmi rozhodne bojovali a potierali ich. Dúfam, že sa veľmi nemýlim, ak poviem, že tie isté alebo podobne dobré pocity z práce v komisii, ako ja, mala tiež väčšina jej členov.

Bilaterálne komisie historikov majú v českej a slovenskej historiografii už niekoľko desaťročnú tradíciu. Naša komisia, ktorá začala svoju činnosť v roku 1994, mala však špecifické, do určitej miery paradoxné príčiny svojho vzniku. Nekonštituovala sa totiž žiadnym vrchnostenským príkazom alebo organizovaným podnetom, ale spontánne z autentickej vnútornej potreby historickej obce, čo pozitívne determinovalo celú jej činnosť. Nebol to však len entuziazmus a odhodlanie, ale pri jej rodnom listom stáli aj aktuálne politické udalosti a dobová spoločenská atmosféra: rozdelenie Českej a Slovenskej federatívnej republiky na dva samostatné štáty v roku 1993. Tento štátoprávny akt prijímala časť verejnosti i dejepisci (vrátane autora tohoto textu) nie vždy len s nadšením, ale aj s istými, našťastie, nepotvrdenými, obavami, prinajmenšom s rozpakmi. Vtedy skupina historikov z oboch strán rieky Moravy (Karel Pichlík, Robert Kvaček, Dušan Kováč) na jednom odbornom pracovnom stretnutí v Brne vo februári 1994 nastolila myšlienku vytvoriť bilaterálnu česko-slovenskú komisiu historikov. Jej prvotným, zo začiatku vcelku skromným, ale dôležitým cieľom bolo dosiahnuť, aby po rozdelení spoločného štátu budúca bilaterálna komisia v rámci svojej organizačnej základne kontinuálne nadväzovala na odbornú spoluprácu i neformálne kolegiálne a vždy nadštandardne priateľské styky historikov v oboch novovytvorených štátoch. Možno konštatovať, že činnosť komisie nikdy nemala formálny či nebudaj oslavný, ale predovšetkým inšpirujúci

pracovný charakter. Ak sa kritický obzrieme na doterajšie aktivity komisie, môžeme konštatovať, že tento cieľ sa podarilo naplniť, hoci nie vždy v optimálnej podobe a podľa pôvodných predstáv.

O úmysle a konkrétnych prípravách utvorenia tejto inštitúcie som sa dozvedel v apríli 1994, na vedeckej konferencii historikov na Donovaloch, venovanej päťdesiatemu výročiu Slovenského národného povstania. Tu sa – úplne mimo obsahového programu vlastnej konferencie – sformovali organizačné pravidlá, princípy i personálne obsadenie budúcej komisie. Tá od začiatku jej pôsobenia mala osemnásť členov s paritným zastúpením slovenských a českých historikov. Medzi nich som sa dostal aj ja. Dokonca som sa stal predsedom slovenskej sekcie komisie. Funkciu som vykonával dvadsať rokov. Mojm predsedníckym pendantom na českej strane bol Vilém Prečan. Spolupráca s ním bola harmonická, pre mňa zvlášť prínosná a poučná. Mohol som z nej čerpať ja i celá komisia podnety z jeho neutíchajúcich inšpiratívnych nápadov. Vila Prečana som, v dobrom slova zmysle, považoval za akúsi „šťuku v rybníku“, lebo svojou invenciou a návrhmi v mnohých smeroch inšpiroval rôzne stránky práce komisie. Medzi iným, bol aj iniciátorom vydávania Česko-slovenskej historickej ročenky, o ktorej sa ešte vo svojom texte zmienim. Výber členov komisie sa robil po predchádzajúcej konzultácii a súhlase príslušných pracovníkov, a po schválení v Národných komitétach historikov v oboch republikách. Meradlom tu bolo odborné zameranie a predchádzajúca, resp. aktuálna výskumná činnosť a spolupráca, viac alebo menej tematicky zameraná na otázky z dejín susednej krajiny a najmä komparácia mnohovrstevných vzájomných vzťahov. Ďalším kritériom bola snaha, aby v komisii mali zastúpenie bádatelia z hlavných vedecko-výskumných historických pracovísk v Českej republike a v Slovenskej republike. Pri výbere členov sa podľa možností prihliadalo aj na regionálne zastúpenie. Pravdaže, vzhľadom na intenzívny nárast univerzít, resp. vedeckých ústavov v oboch štátoch po roku 1989, a limitovaný počet členov komisie, sa nemohlo uvedené kritérium celkom naplniť. V oboch národných sekciách mali prevahu historici zaoberajúci sa témami z problematiky 19., resp. 20. storočia, kedy česko-slovenské vzťahy v dejinách boli najintenzívnejšie a ich témy sa tak logicky stávali najčastejším objektom výskumu historikov. V komisii mali však zastúpenie aj jej dvaja zakladajúci členovia, historici starších dejín (Jindřich Schulz a Viliam Čičaj), ktorí jej výdatne pomáhali po organizačnej i odbornej stránke, keď pripravili vedecké podujatia tiež z problematiky dejín raného novoveku.

Pri posudzovaní zloženia členov komisie možno jej vyčítať, že sa tu málo rešpektoval, dnes tak prísne sledovaný, rodový princíp. V jednotlivých etapách jej činnosti vždy bola v oboch republikových sekciách zastúpená iba jedna ko-

legyňa. Pritom Miloslava Melanová, Mária Dobříková a Xénia Šuchová zanechali svojou odbornou a organizačnou prácou v komisii výraznú stopu a s veľkou mierou prispievali k priateľskej atmosfére, ktorá tam vládla. Treba ešte konštatovať, že akousi čestnou neoficiálnou a neformálnou členkou komisie bola pani Helena Prečanová, ktorá na našich akciách sprevádzala, pokiaľ jej to zdravotný stav dovoľoval, svojho manžela. Popri tom však z vlastnej iniciatívy rôznymi aktivitami obetavo pomáhala riešiť organizačné problémy, ktoré sa vyskytli v rámci pracovných zasadnutí komisie. Bola jej „dobrou dušou“ a vynikajúcou hostiteľkou. Mimoriadne sme to pocítili na 29. zasadnutí komisie, ktoré sa konalo v septembri 2008 v nemeckom Scheinfelde, kam nás veľkoryso pozvali manželia Prečanovci a pripravili nám tam aj zaujímavý mimopracovný program. Mimochodom, tieto sprievodné, mimopracovné aktivity (exkurzie, návštevy kultúrnych a iných spoločenských akcií) sa stali, pokiaľ na to zvýšil čas a bolo to čo len trochu možné, vítanou doplnkovou súčasťou jednotlivých zasadnutí komisie.

Pri svojich spomienkových poznámkach nemôžem zabudnúť na dvoch tajomníkov komisie, ktorí patrili k jej zakladajúcim členom. Na českej strane to bol Vojtech Čelko a na slovenskej Roman Holec. Bez ich nesmierne obetavej práce a nasadenia by činnosť komisie nebola možná – aspoň ja si to neviem vôbec predstaviť. Vychádzam pritom hlavne z osobnej skúsenosti predsedu slovenskej sekcie komisie. Pri svojej organizačnej (ne)schopnosti, administratívnej nešikovnosti a bezradnosti, by som bez Romanovej obetavosti, komunikatívnej, pružnosti a obdivuhodnej trpezlivosti – najmä pri rokovaníach s byrokratickými orgánmi –, svoju predsednícku funkciu nezvládol. Bolo preto celkom prirodzené, že po mojom odchode z postu predsedu slovenskej sekcie, toto miesto zaujal profesor Holec. Ešte treba upozorniť, že členmi komisie sa stali zväčša poprední historici, ktorí na svojich materských pracoviskách zastávali zodpovedné riadiace posty. Na univerzitách to boli profesori, docenti, vedúci katedier. Na vedeckých ústavoch riaditelia, ich námestníci, vedúci oddelení či iní funkcionári. Svedčí o tom nasledujúci zoznam: Robert Kvaček, Vilém Prečan, Jindřich Schulz, Jan Rychlík, Vladimír Goněk, Dušan Kováč, Roman Holec, Miroslav Pekník, Jozef Bystrický, Eduard Nižňanský, Peter Švorc, Miloslav Čaplovič, Mária Dobříková, Xénia Šuchová, Miloslava Melanová, Jaroslav Pažout, Viliam Čičaj, Karel Pichlík, Josef Harna, Vojtech Čelko, Jan Němeček. Ich členstvo v komisii nikdy nebolo formálne či iba reprezentatívne. Upozorňujem na to, lebo spomínaní kolegovia, napriek všetkej svojej pracovnej vyťaženejosti, považovali prácu v komisii za jednu zo svojich priorít. Vlastným úsilím, ale aj svojou nespornou vedeckou a morálnou autoritou jej výdatne pomáhali nielen po odbornej stránke, ale aj pri stále náročnejšom finančnom

zabezpečovaní jej chodu. Nespomínam tu všetky ich kroky a zásluhy, lebo určite by som niektoré vynechal. Teda aspoň niekoľko príkladov: D. Kováč z postu vedeckého tajomníka SAV vyrokovoal dohodu medzi predsedníctvami SAV a AV ČR o recipročnom krytí pracovných zasadnutí komisie dva razy do roka; českí kolegovia sa zas pričínili, že väčšinu doterajších čísiel ročenky hradila česká grantová agentúra; R. Kvaček, vďaka svojej viac ako šesťdesiatročnej pedagogickej práci, vychoval stovky českých historikov a vždy vedel medzi nimi nájsť autorov referátov pre jednotlivé vedecké podujatia komisie. V tomto smere výdatne pomáhali aj ďalší členovia komisie – vysokoškolskí učitelia, ktorí po organizačnej i odbornej stránke spoľahlivo zabezpečovali jej zasadnutia na pôde svojich materských pracovísk.

Počas môjho pôsobenia v komisii sa v nej z najrôznejších dôvodov vystriedalo, pokiaľ si to dobre pamätám, dvadsaťšesť kolegov a kolegýň. Veľmi bolestne sa nás dotkli úmrtia zakladajúcich členov komisie: nezabudnuteľnej Marienky Dobříkovej, i po nej nastupujúcej usilovnej a obetavej Xeny Šuchovej, skromného, inšpiratívneho a tolerantného Karla Pichlíka, pracovitého a veselého Josefa Harnu. Všetci zanechali v komisii svoju nezmazateľnú stopu a nezabudnuteľnú ľudskú spomienku.

Univerzity zohrávali v činnosti našej komisie zvlášť dôležitú úlohu po stránke organizačnej, odbornej a propagačnej. Úplná väčšina pracovných zasadnutí komisie a jej pravidelných sprievodných odborných akcií, ktoré sa konali dva razy do roka – striedavo raz na Slovensku, raz v Česku, prebiehali – až na niekoľko výnimiek – v mestách, kde sídlili univerzity a vysoké školy, no aj aktívne a rešpektované múzeá, archívy a knižnice. Zachovať periodicitu dvoch stretnutí za rok nebolo jednoduchou vecou a v podmienkach bilaterálnych komisii to bola mimoriadna výnimka, ktorá nemala obdobu. Sám som bol prekvapený, že sme to zvládli. Môj defetistický návrh, aby sme zmiernili toto „pekelné“ tempo a stretávali sme sa len raz v roku, bol ostatnými členmi komisie, našťastie, zamietnutý.

Na pôde univerzít, no aj iných pracovísk komisia, za nevyhnutnej organizačnej i obsahovej podpory hostiteľov, usporadúvala odborné konferencie, semináre, pódiové diskusie so študentmi a iné akcie. Na pôde Technickej univerzity v Liberci sa od roku 1991 každoročne konajú pre pedagógov stredných, resp. základných škôl tzv. liberecké dni – semináre k vybraným otázkam českých a slovenských dejín. Túto akciu, podobne ako pracovné stretnutia mladých českých a slovenských historikov na pôde Univerzity v Hradci Králové má pod odborným a organizačným patronátom Česko-slovenská/Slovensko-česká komisia historikov. Nejde tu len o symbolickú formu podpory, ale na akciách v Liberci a v Hradci Králové sa so svojimi referátmi a aktívnymi vystúpeniami

v diskusii zúčastňujú aj členovia komisie. A ešte jeden bonus: Komisia podľa svojich (stále sa zmenšujúcich) finančných prostriedkov udeľuje cenu mladým autorom za najlepšie odborné publikácie, týkajúce sa vzájomných vzťahov z českých a slovenských dejín. Pravidelnou plodnou spolupracou komisie s jednotlivými univerzitami sa jej činnosť dostávala hlbšie do povedomia nielen príslušných vysokých škôl a ich pracovníkov, ale aj tamojších poslucháčov histórie, niekedy vari tiež širšej verejnosti, zaujímajúcej sa o národné a štátne dejiny.

Počas zasadaní komisie jej členov oficiálne prijímali najvyšší akademickí funkcionári príslušných univerzít: rektori, prorektori, dekanı, prodekáni, vedúci katedier, resp. ústavov. Ďalším prínosom spolupráce bol fakt, že členovia komisie alebo iní historici, ktorí boli na jej odborné podujatia pozývaní, sa bezprostredne v osobnom styku vzájomne spoznávali s kolegami na hosťiteľských pracoviskách. Treba len dodať, že táto „chémiá“ zohrávala veľmi dôležitú úlohu aj v osobných priateľských a navzájom sa inšpirujúcich vzťahoch vo vnútri komisie a v jej celkovej organizačnej či odbornej činnosti. Treba len dúfať, že sa to pozitívne odrazí v budúcom vývoji. Túto „vedľajšiu“, no veľmi dôležitú úlohu komisie hodnotím z retrospektívy svojho 23-ročného členstva v nej ako jeden z dôležitých prínosov pre české a slovenské dejepisectvo. V tejto súvislosti však treba upozorniť, že komisii sa nepodarilo naplniť jeden z jej pôvodných cieľov, ktorým bolo iniciovať založenie katedry alebo aspoň subkatedry bohemistiky na pôde z niektorých slovenských univerzít. Mal tak vzniknúť pendant slovakistiky, ktorá sa prednáša na Filozofickej fakulte Karlovej univerzity v Prahe.

Obsahový záber odborných podujatí komisie bol veľmi široký a pestrý. V niekoľkých smeroch azda aj prekračoval jej pôvodné zameranie. K jednotlivým témam vystupovali s referátmi kolegovia z oblasti sociológie, etnológie, politológie literárnej histórie a kunsthistorie, religionistiky atď. Prirodzene, že všetky témy priamo alebo nepriamo súviseli s česko-slovenskými vzťahmi, s ich problémami i konfliktmi, ktoré vrcholili v dvojnásobnom vzniku (obnovení), ale aj dvojnásobnom rozpade republiky. Témy vedeckých akcií komisie boli venované politickým, hospodárskym, sociálnym, vojenským, náboženským a dokonca aj športovým česko-slovenským vzťahom, vrátane problému sociálneho vystaňovalectva, resp. politického exilu v jednotlivých obdobiach 75-ročnej existencie spoločného štátu. Niekoľko odborných podujatí venovala komisia problematike tunajších národnostných menšín a náboženských komunit: maďarskej, nemeckej, poľskej, ukrajinsko-rusínskej, rómskej a židovskej. Tieto konferencie sa konali na pôde pracovísk, ktorých vedeckí pracovníci sa príslušnej problematike prednostne venovali a svojimi príspevkami prispeli k úspešnému priebehu konkrétneho podujatia. Viac razy sa komisia zaoberala aj prob-

lematikou českej a slovenskej historiografie, ktorej najnovšie výsledky zverejňovala v bibliografickej prílohe svojej ročenky.

Ako som už vyššie povedal, Česko-slovenská historická ročenka začala vychádzať z podnetu Vila Prečana v roku 1996. Považujem ju za akési „rodinné striebro“ komisie, ktoré zveľaďuje a starostlivo „leští“ Vlado Goněc svojou obetavou redakčnou, editorskou a manažérskou činnosťou i vlastnými odbornými textami. Musím sa však priznať, že pri jej vzniku som bol prinajmenšom skeptický voči jej dlhodobej existencii. Našťastie, mýlil som sa. Napriek všetkým finančným a administratívnym problémom doteraz vyšlo dvadsaťdva jej zväzkov, hoci v ostatných rokoch tri „iba“ v podobe dvojčísiel. Ročenka predovšetkým publikovala materiály z vedeckých podujatí komisie – texty tam prednesených referátov, samostatné štúdie českých a slovenských autorov, kritické edície dokumentov a početné recenzie mnohých odborných prác z česko-slovenskej problematiky, no aj správy zo života komisie, resp. jej stanoviská k niektorým aktuálnym spoločensko-politickým otázkam, ktoré znepokojovali obec historikov v oboch krajinách. Na jej stránkach sme uverejnili aj polemické stanoviská jednak voči nacionalistickým či paternalistickým prejavom v domácej historiografii a hlavne v historickej publicistike, voči primitívnym novinárskym útokom z pera viacerých laikov či šarlatánov, ktorí obviňovali komisiu z čechoslovakizmu (oblúbená, doteraz občas ešte stále sa vyskytujúca fráza) alebo dokonca z jej údajného protislovenského zamerania, z nepriateľstva (!) voči slovenskému štátu a národu. Podobné útoky boli typické hlavne pre obdobie tzv. mečiarizmu v druhej polovici deväťdesiatych rokov minulého storočia. Autori podobných obvinení a ich texty sú dnes, dúfam, už iba dokladom primitívneho nacionalizmu danej doby a nezohrávajú v historiografii žiadnu úlohu. Komisia však žije a pracuje ďalej. Vnímam to, okrem iného, ako zadostučinenie a odobrenie jej práce. Ročenka v súčasnosti prechádza obsahovou i formálnou transformáciou. Pri spätnom pohľade na jej obsah možno však s hrdosťou konštatovať, že sa stala nielen rešpektovaným odborným periodikom v Čechách a na Slovensku, ale je sledovaná aj medzi časťou zahraničných historikov, predovšetkým v susedných krajinách.

Nakoniec ešte pár spomienkových poznámok na dobu, keď sa začala práca Česko-slovenskej/Slovensko-českej komisie. Boli sme príjemne prekvapení, že sa to deje za nečakanej pozornosti slovenských a českých politických elít. Už počas prvého zasadnutia komisie v Prahe v novembri 1994 nás prijal slovenský veľvyslanec v Českej republike Ivan Mjartan, za prítomnosti Luboša Dobrovského, vedúceho kancelárie českého prezidenta. Vo februári nasledujúceho roka prijal členov komisie počas jej rokovania v Bratislave slovenský prezident Michal Kováč, a v apríli 1995 v Lánoch český prezident Václav Havel. Neskôr

sme boli na audiencii u slovenského ministra zahraničia Eduarda Kukana. Mali sme vynikajúce styky s niektorými českými ambasádormi v Bratislave (najmä s Rudolfom Slánským a Vladimírom Galuškom) i s českou kultúrnou atašé Lenkou Procházkovou. Všetci sa o prácu komisie skutočne zaujímali a podľa svojich možností sa zúčastňovali aj jej vedeckých podujatí. Rovnaký nepredstieraný záujem sme cítili od slovenských ambasádorov v Prahe – Ladislava Balleka a Petra Weissa. Pri pracovných zasadnutiach komisie nás prijímali tamojší primátori, resp. oficiálni predstavitelia vyšších územných celkov. Uvedené fakty spomínam preto, že tieto tak trochu idylické vzťahy predstaviteľov politického života voči bilaterálnej komisii historikov postupne slabli. Dá sa to možno hodnotiť ako jeden z charakteristických znakov vzťahu súčasnej politiky a jej oficiálnych reprezentantov voči vede a kultúre vôbec. Veď, čo sa dá očakávať od tých našich politikov, vrátane najvyšších ústavných činiteľov, ktorí bez hanby opisujú alebo si nechávajú písať svoje kvalifikačné práce a ešte to aj s aroganciou a cynicky vysvetľujú? Začiatky práce bilaterálnej komisie s trochu nostalgie či idealizácie opísal Roman Holec slovami: „Pre komisiu to boli zlaté časy, keď ešte finančné otázky nevyčerpávali ani členov, ani podstatu ich aktivít, keď sa rodili koncepcné postoje a všetky plány mali veľké oči.“ Nechcem, aby záver mojich spomienkových úvah vyznieval mentorsky a staromilsky. Dobré si uvedomujem, že Slovensko-česká/Česko-slovenská komisia musí dnes pracovať v rozdielnych, neraz v nepriaznivejších podmienkach než na začiatku svojho pôsobenia. Stojí aj pred novými odbornými úlohami a organizačnými problémami, ktoré bude musieť riešiť. Domnievam sa, že môže zmysluplne nadväzovať na tradície svojho doterajšieho dvadsaťsedemročného pôsobenia tak z odbornej, organizačnej, ako aj dôležitej, vzájomne dobroprajnej ľudskej stránky.